

KS. ROBERT RĘDZIO
Dzwola

Formacja i życie codzienne kleryków niższego seminarium duchownego w Sandomierzu w latach 1928–1938

Ważnym zadaniem Kościoła katolickiego jest przygotowanie kandydatów do kapłaństwa. Do Soboru Trydenckiego (1545–1563) aspiranci do tego stanu zgłaszali się do biskupa. Po krótkim przyuczeniu praktycznym, najczęściej u swojego proboszcza, otrzymywali święcenia. Zdarzało się niekiedy, że przyszli księża odbywali studia na uniwersyteckich wydziałach teologicznych. Taki sposób przygotowania do kapłaństwa pozostawiał wiele do życzenia. Księża byli słabo wykształceni teologicznie, niewystarczająco przygotowani duchowo i moralnie, co jeszcze bardziej uwidocznił okres reformacji. Odpowiedzią na falę protestantyzmu był wspomniany sobór, który 15 lipca 1563 r. zobowiązał wszystkich biskupów, aby na terenie swojej diecezji utworzyli seminarium duchowne. Była to swoista rewolucja, punkt zwrotny w przygotowywaniu kandydatów do stanu kapłańskiego¹. Nie powinien więc dziwić fakt, że po erygowaniu diecezji sandomierskiej przez papieża Piusa VII 30 czerwca 1818 r. bullą *Ex imposita nobis* biskup sandomierski Stefan Hołowcycz zaczął myśleć o utworzeniu własnego seminarium duchownego. Plan ten udało się zrealizować dwa lata później kolejnemu ordynariuszowi, bp. Adamowi Prosperowi Burzyńskiemu w 1820 r.² Problemem nowo powstałej uczelni był brak odpowiedniego gmachu, a co za tym idzie – możliwość przyjęcia niewielkiej liczby alumnów³. W 1904 r. seminarium przeniosło się do za-

¹ A. Orczyk, *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych od XVI do połowy XX wieku*, Sandomierz 2017, s. 17.

² B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska 1818–2018. Tradycje historyczne*, Sandomierz 2018, s. 20. Warto wspomnieć, że nie było to pierwsze seminarium duchowne, jakie działało w Sandomierzu. Powstanie pierwszego seminarium wiąże się z działalnością księży jezuitów w tym mieście. Akt fundacyjny z 15 marca 1635 r. ustanowił pierwszą placówkę teologiczną dla kandydatów do kapłaństwa w tym rejonie. Seminarium funkcjonowało do kasaty sandomierskiego kolegium jezuitów, a więc do 1773 r. W. Białousz, *Collegium Gostomianum. Dzieje szkoły jezuickiej w latach 1602–1773*, t. 1, Sandomierz 2002, s. 93–123.

³ B. Krzos, *Przewodnik po dziejach diecezji sandomierskiej*, Sandomierz 2018, s. 279.

budowań poklasztornych, skąd eksmitowano panny benedyktyнки⁴. Nie przyniosło to jednak znacznego zwiększenia stanu liczebnego kleryków. Poza tym zgłaszający się kandydaci nie prezentowali odpowiedniego przygotowania intelektualnego do rozpoczęcia studiów teologicznych. Dotyczyło to seminarium sandomierskiego, ale również innych placówek zlokalizowanych w poszczególnych diecezjach. Z tego względu na spotkaniu księży rektorów seminariów duchownych, które odbyło się w Warszawie w czerwcu 1917 r., podjęto decyzję, że na studia będą przyjmowani kandydaci, którzy ukończyli gimnazjum i zdali maturę. Kolegium profesorskie sandomierskiej uczelni na czele z ówczesnym ordynariuszem, bp. Marianem Ryksem, również zdawało sobie sprawę, że poziom szkolnictwa pozostawia wiele do życzenia. Toteż najlepszym rozwiązaniem miało być utworzenie szkoły kościelnej z programem, który spełniałby warunki postawione na wspomnianej naradzie księży rektorów, tj. trzyletni cykl kształcenia jej uczniowie kończyliby egzaminem dojrzałości. Oprócz formacji intelektualnej nadrzędną rolę miałyby tam pełnić szeroko rozumiana formacja religijna. Wynikało to z faktu, że niższe seminarium poczuwało się do stwarzania klimatu otwartego na powołania kapłańskie, a jego działalność powinna być ukierunkowana na rozpoznanie i pielęgnowanie tegoż powołania⁵.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie formacji i życia codziennego uczniów Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu w latach 1928–1938. Szkołę tę zwyczajowo nazywano niższym seminarium duchownym, a jej wychowanków alumnami lub klerykami. Z tej racji autor używa tego nazewnictwa zamiennie. Początki gimnazjum sięgają 1924 r. Natomiast w 1928 r., przyjętym jako cezura chronologiczna, omawiane gimnazjum przeniosło się z Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu do nowego gmachu wybudowanego specjalnie w tym celu. Wydarzenie to stanowiło przełomowy moment w historii tej placówki. Mimo że wcześniej szkoła ta formalnie była jednostką niezależną, to właśnie przeniesienie się do nowej siedziby w praktyce rozdzieliło wyższe i niższe seminarium duchowne. Natomiast przyjęta data końcowa wiąże się z poważnymi zmianami w przepisach szkolnych. Wtedy to właśnie gimnazjum zostało przekształcone w liceum ogólnokształcące typu humanistycznego. Niedługo potem, jesienią 1939 r., gmach szkolny zajęli Niemcy, a po II wojnie światowej został przejęty przez władze komunistyczne.

Dotychczas nie podjęto jeszcze próby opisu całościowego funkcjonowania Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu ani też formacji i życia codziennego jego uczniów. Historycy opisali jedynie niektóre aspekty działalności tej szkoły. Warto tu wspomnieć artykuł bp. Walentego Wójcika, który w „Studiach Sandomierskich” przybliżył początki gimnazjum⁶. Bp Wójcik opisał utworzenie niż-

⁴ P. Tylec, *Sandomierskie Seminarium Duchowne w fotografii (1904–1945)*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” [dalej: KDS] 108 (2015), nr 9–10, s. 583–594.

⁵ S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne w Sandomierzu w latach 1820–1926*, oprac. i przygotowała do druku H.I. Szumił, Sandomierz 2010, s. 317–318; B. Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918–1939*, Lublin 1999, s. 158.

⁶ W. Wójcik, *Ks. Adam Szymański (1880–1956)*, „Studia Sandomierskie” 2 (1981), s. 324–327.

szego seminarium, motywy, jakimi się kierowano przy jego erygowaniu, a także zarys historii do 1956 r., kiedy to definitywnie zaniechano dalszego prowadzenia placówki. Ponadto w trzecim tomie monografii o Collegium Gostomianum⁷ Piotr Sławiński w jednym akapicie opisał działalność prezentowanego gimnazjum. Nieco szerzej o tej szkole można przeczytać w książce ks. Stanisława Kotkowskiego⁸, który skupił się na historii seminarium wyższego, niemniej nie pominął istotnych kwestii związanych z niższym. Ks. Bogdan Stanaszek w swoim artykule opublikowanym na łamach „Zeszytów Sandomierskich” przedstawił krótką historię gimnazjum, a następnie skupił się na przyczynach likwidacji tej placówki w okresie powojennym⁹.

Przytoczone powyżej opracowania nie wyczerpują w pełni zagadnienia, które jest przedmiotem niniejszego artykułu. Dlatego też konieczne okazało się przeprowadzenie kwerendy, która objęła przede wszystkim archiwa kościelne. W Archiwum Diecezji Sandomierskiej kwerendzie poddano kronikę kaplicy gimnazjalnej¹⁰. Okazała się ona bezcennym źródłem informacji w wielu omawianych kwestiach. Cenne wiadomości przyniosły również poszukiwania przeprowadzone w Zespole Rękopisów Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu. Znalazła się tam korespondencja urzędowa, protokoły i sprawozdania niższego seminarium.

Liczba, pochodzenie i struktura wiekowa alumnów

Żadna szkoła nie może istnieć bez uczniów. Dlatego co roku większość placówek oświatowych podejmuje starania mające na celu przyciągnięcie w swe mury jak największej liczby kandydatów. Podobnie rzecz miała się w sandomierskim seminarium niższym. Poniższa tabela obrazuje, jak w kolejnych latach, począwszy od 1928, skończywszy zaś na 1938 r., zmieniał się stan liczebny uczniów sandomierskiego Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej.

Tab. 1. Liczba alumnów Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w latach 1928–1938.

Rok szkolny	Liczba alumnów		
		Klasa VII	Klasa VI
1928/29			23
1929/30		23	23
	Rok III	Rok II	Rok I
1930/31	21	22	20

⁷ P. Sławiński, *Collegium Gostomianum. Szkolnictwo średnie w Sandomierzu w latach 1915–1944*, t. 3, s. 24–25.

⁸ S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt.

⁹ B. Stanaszek, *Likwidacja Niższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu w czasach stalinowskich*, „Zeszyty Sandomierskie” (2003), nr 17, s. 28–33.

¹⁰ Archiwum Diecezji Sandomierskiej [dalej: ADS], Kronika kaplicy seminaryjnej [Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu] (1929–1939) [dalej: KPN], b. sygn.

1931/32	21	24	20
1932/33	21	24	16
1933/34	22	20	16
1934/35	22	18	16
1935/36	16	15	13
		Klasa VIII	Klasa VII
1936/37		13	20
1937/38		20	

Zródło: *Catalogus Ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis sandomiriensis* [dalej: *Catalogus*], (1930), s. 29–30; *Catalogus* (1931), s. 30–33; *Catalogus* (1932), s. 39–42; *Catalogus* (1933), s. 31–33; *Catalogus* (1934), s. 33–35; *Catalogus* (1935), s. 36–38; *Catalogus* (1936), s. 36–38; *Catalogus* (1937), s. 35–36; *Catalogus* (1938), s. 39.

Z powyższej tabeli oraz z umieszczonych w aneksie danych można wywnioskować, że w początkowych latach funkcjonowania omawianej tu szkoły liczba przyjmowanych uczniów utrzymywała się powyżej 20. Sytuacja zaczęła się zmieniać już w roku szkolnym 1932/1933, kiedy to do sandomierskiego gimnazjum zgłosiło się jedynie 16 kandydatów. W kolejnych latach liczba ta systematycznie spadała aż do 13 w roku szkolnym 1935/1936. Niespodziewanie rok później do niższego seminarium zgłosiło się aż 20 młodzieńców. W kolejnym roku szkolnym nie przyjmowano nowych kandydatów. W szkole istniała wówczas tylko jedna klasa. Nazwano ją kursem przygotowawczym, mając nadzieję, że uczniowie zasilą szeregi Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu¹¹.

Trudno określić, skąd pochodzili uczniowie sandomierskiego gimnazjum oraz z jakiej klasy społecznej się wywodzili. Ze sprawozdania okręgowego wizytatora szkół, Stanisława Komara¹², można się dowiedzieć, że młodzież zgłaszająca się do Męskiego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu rekrutowała się głównie ze stanu włościańskiego. Statystyki uczniów z roku szkolnego 1928/29¹³ ukazują, że klerycy omawianej placówki wywodzili się z domów, w których ojciec pracował jako rolnik, oficer rolny, robotnik rolniczy, przemysłowiec, rzemieślnik, urzędnik fabryki, robotnik fabryczny, kupiec, urzędnik, nauczyciel. W pozostałych dostępnych źródłach podano jedynie informację o miejscu urodzenia. Można przypuszczać, że w znacznej mierze pokrywało się ono z miejscem zamieszkania. Dlatego też na tej podstawie zdecydowano się pokusić o analizę pochodzenia alumnów. Na 146 alum-

¹¹ Po przekształceniu niższego seminarium duchownego w prywatne liceum prowadziło ono jedynie jedną klasę, która liczyła 20 osób. Pokładano wielkie nadzieje w tej szkole, tj. że po zmianie nazwy będą zgłaszały się do niej liczne zastępy młodych ludzi. Niestety nadzieje w niej pokładane przerwała II wojna światowa.

¹² Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu [dalej: BDS], Zespół Rękopisów [dalej: ZR], sygn. SD 252, k. 19–20.

¹³ BDS, ZR, sygn. SD 253, k. 198.

nów, którzy rozpoczynali pierwszy rok, aż 85 uczniów pochodziło z terenów ówczesnej diecezji sandomierskiej, co stanowi ok. 58 proc. wszystkich uczniów.

Badając strukturę wiekową uczniów Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu w zakresie tego samego rocznika, można stwierdzić, że była ona bardzo zróżnicowana. W niektórych latach rozpiętość wiekowa wynosi nawet sześć lat (np. Józef Budziński urodzony w 1912 r. i Józef Ludwikowski urodzony w 1906 r. – klasa VI, rok 1928/1929). Wynika z tego, że do klasy szóstej zgłosili się kandydaci w wieku od 16 do 22 lat. Ze wszystkich lata uwzględnionych w artykule jest to największa rozbieżność wiekowa na jednym roku. Pozostałe różnice nie są aż tak duże jak w przywołanym przypadku.

Funkcje i obowiązki kleryków

W seminariach istotnym aspektem jest komunikacja pomiędzy zarządem, księżmi profesorami i alumnami. Powinna ona być oparta na wzajemnym szacunku i zaufaniu. Oczekiwano też, że wychowankowie będą sumiennie spełniali powierzone im obowiązki. By zapewnić swobodny przepływ informacji, ale też by kształcić w młodych chłopcach postawę odpowiedzialności, władza seminaryjna zlecała uczniom specjalne funkcje. Kleryk miał możliwość wykazać się na polu seminaryjnym, służąc wspólnocie przez pełnienie różnych obowiązków. Warto wspomnieć, że funkcje w niższym seminarium pełnili alumni seminarium wyższego. Wynikało to zapewne z tego, że uczniów gimnazjum uważano za jeszcze zbyt młodych, by odnaleźli się w niektórych sytuacjach.

Przedstawicielem społeczności kleryckiej wobec władzy seminaryjnej był dziekan alumnatu, który pełnił również funkcję łącznika. Do tej funkcji najczęściej wybierano kleryka ostatniego, tj. szóstego roku. Była to funkcja niezwykle odpowiedzialna. Do jego zadań należało ogłaszanie rozporządzeń władzy seminaryjnej, wyznaczanie kleryków do asysty w katedrze lub do innych czynności liturgicznych, a także do różnych funkcji seminaryjnych: lektora, kleryka budzącego rano, dzwonienia na *silentium* i na posiłki. Funkcję dziekana sprawowano zazwyczaj przez jeden rok szkolny. Niekiedy dziekan miał do pomocy swojego zastępcę – wicedziekana. Oprócz dziekana alumnatu ustanawiano też dziekanów poszczególnych kursów. Dziekanem zostawał najlepszy uczeń z danego roku. Reprezentował on cały kurs wobec księży profesorów i innych przełożonych.

Nad kaplicą seminaryjną czuwał tzw. proboszcz, który odpowiadał za porządek nabożeństw oraz dbał o wystrój i wyposażenie kaplicy. Zajmował się także prowadzeniem kroniki kaplicy seminaryjnej. Miał do pomocy wiceproboszcza, a także sacelanów oraz wikarych¹⁴. Alumn Stanisław Warchoł opisuje w kronice seminaryjnej, że 10 listopada 1930 r.¹⁵ wprowadził oficjum tygodniowe dla każdorazowego wikariusza. Do jego obowiązków należało: każdego dnia po kolacji przygotować

¹⁴ BDS, ZR, sygn. R2116/1, k. 20–21.

¹⁵ ADS, KPN, k. 18.

paramenty liturgiczne do Mszy Świętej, wybrać z mszału odpowiednie oficjum, rano po *Laudate* schować paramenty liturgiczne. Sacelan miał za zadanie stawić się w kaplicy na 10 minut przed porannym dzwonkiem, aby zetrzeć kurz z fisharmonii i z ławek oraz otworzyć okna, a także służyć do Mszy Świętej. Jeden sacelan miał zanieść pulpit z kanonami na ołtarz i zapalić świece, drugi zaś ubrać kapłana. Po zakończonej Eucharystii jeden pomagał celebransowi w zdjęciu szat liturgicznych, drugi zaś gasił świece i chował pulpit z kanonami. Po obiedzie sacelan, który w czasie Mszy Świętej służył przy mszale, miał za zadanie oczyścić świece stojące na ołtarzu¹⁶.

Bibliotekarz odpowiadał za obieg książek w sandomierskiej szkole. Ponadto czuwał nad tym, by wypożyczona pozycja każdorazowo była oddawana do biblioteki. Organista animował i prowadził śpiewy w czasie Mszy Świętej i innych czynności liturgicznych. Prócz wyżej wymienionych zajęć uczniowie pełnili również funkcję duktora i inspektora. Duktora to inaczej dziekan danego kursu, reprezentujący cały rok w kontaktach z księżmi profesorami lub przełożonymi. Inspektor był odpowiedzialny za koordynowanie prac mających na celu utrzymanie w czystości gmachu szkoły i jego okolicy. Te i pozostałe funkcje, jakie pełnili uczniowie Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu w poszczególnych latach, przedstawia poniższa tabela.

Tab. 2. Klerycy pełniący funkcje w Prywatnym Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu w latach 1929–1938

Rok szkolny	Dziekan	Wicedziekan	Proboszcz kaplicy	Inne funkcje		
1929/30	Feliks Spychała	Bolesław Fochtman (pełnił równocześnie funkcję duktora)	Stanisław Warchoł	Jan Stępień – duktora i inspektor		
1930/31	Bolesław Fochtman	Jan Stępień	Stanisław Warchoł	Bolesław Kasiński – wiceproboszcz kaplicy		
1931/32	Władysław Michałkowski	Jan Major	Józef Grochowiecki	Michał Skowron – wiceproboszcz kaplicy		
1932/33	Brak informacji					
	Dziekan	Proboszcz kaplicy	Inspektor	Bibliotekarz	Organista	Duktora
1933/34	Walenty Wójcik	Józef Smulczyński	Tadeusz Jędrzejczyk	Feliks Turbiarz	Jan Rataj	
1934/35	Czesław Florkiewicz	Antoni Pałęga	Zygmunt Gaj	Władysław Komorniczek	Franciszek Olczyk	

¹⁶ ADS, KPN, k. 17–18.

1935/36	Antoni Mąkosa	Józef Dziadowicz	Józef Barański	Jan Król	Adam Kopyś	
1936/37	Tadeusz Szlęzak	Zygmunt Wieczorek	Wacław Jędrzejewski	Tadeusz Jakubiak	Adam Kopyś, Józef Lipidałski	
1937/38	Władysław Prząda	Mieczysław Adamski	Tadeusz Bieganowski	Marian Osuch	Walenty Słabosz	Bolesław Bystrzejewski

Źródło: ADS, KPN, k. 2, 26, 48, 61, 71, 82, 92, 107.

Formacja

Formacja duchowa

W sandomierskim seminarium niższym, podobnie jak na innych uczelniach duchownych, wielką wagę przywiązywano do formacji wewnętrznej wychowanków. Formacja ta miała zapewnić młodym chłopcom odpowiedni poziom wyrobienia wewnętrznego oraz ukształtować ich na prawych ludzi. Wierzono, że będą kontynuowali drogę duchowną i wstąpią do wyższego seminarium. Tam zaś będą dążyli do tego, by w przyszłości zostać kapłanami pobożnymi, posługującymi innym ludziom w duchu Ewangelii, dając im przykład własnym cnotliwym życiem. Temu właśnie celowi służyły zarówno codzienne, jak i okresowe ćwiczenia duchowe połączone z życiem sakramentalnym alumnów¹⁷. Ćwiczenia duchowe składały się z pacierzy, rozmyślenia, Mszy Świętej, przyjmowania i nawiedzania Najświętszego Sakramentu, czytania duchownego i rachunku sumienia. Ponadto klerycy odbywali dni skupienia, a także dwa razy do roku rekolekcje¹⁸.

O tym, jak wyglądały rekolekcje w niższym seminarium sandomierskim, informuje poniższa tabela.

Tab. 3. Plan ćwiczeń rekolekcyjnych w Prywatnym Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu, odbywających się od 6 listopada do 10 listopada 1935 r.¹⁹

Data	Godzina	Zajęcia
Środa, 6 listopada	20.00	<i>Veni, Creator</i> , błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem, konferencja
Czwartek, 7 listopada	5.40	Pobudka
	6.10–6.30	Medytacja
	6.30	Msza Święta

¹⁷ BDS, ZR, sygn. SD 16, k. 213

¹⁸ ADS, KPN, k. 8–9.

¹⁹ BDS, ZR, sygn. SD 16, k. 221.

	7.20	Śniadanie
	7.30	Nabożeństwo katedralne
	10.00	Konferencja
	11.15	Cząstka różańca
	12.00–12.30	Czytanie duchowne
	12.55	Rachunek sumienia
	13.10	Obiad
	15.00–15.45	Czytanie duchowne
	16.30	Konferencja
	17.30	Konferencja w kaplicy dla pierwszego roku
	18.30	Kolacja
	20.00	Nabożeństwo adoracyjne
Piątek, 8 listopada	6.15	Pobudka
	6.45–7.10	Medytacja
	7.10	Msza Święta
	8.00	Śniadanie
	9.00–9.30	Czytanie duchowne
	Dalszy rozkład zajęć jak w czwartek. Po południu zamiast czytania duchownego droga krzyżowa w kaplicy seminarium wyższego	
Sobota, 9 listopada	przed południem	Rozkład zajęć jak w piątek
	14.30–15.00	Czytanie duchowne
	16.00	Spowiedź
Niedziela, 10 listopada		Msza Święta i zakończenie rekolekcji

Źródło: ADS, KPN, k. 75–76.

Jak można zauważyć, plan ćwiczeń rekolekcyjnych był dość intensywny. Młodzi chłopcy mieli w okresie ćwiczeń duchowych sporo czasu na modlitwę wspólnotową, a także indywidualną. Było to o tyle ważne, że omawiana instytucja za główny cel swojej działalności stawiała sobie przygotowanie uczniów do wstąpienia w szeregi alumnów wyższego seminarium, pomagała odkryć i rozeznaczyć powołanie do życia kapłańskiego²⁰.

Początkowo wszyscy uczniowie chodzili na medytację i Mszę Świętą do kościoła pw. św. Michała Archanioła. Dopiero z czasem wraz z postępem prac możliwe stało się przeniesienie praktyk religijnych do kaplicy mieszczącej się w gmachu niż-

²⁰ BDS, ZR, sygn. G 1092, k. 21–24.

szego seminarium²¹. Alumn Stanisław Warchoń w kronice kaplicy gimnazjalnej informuje, że to proboszcz kaplicy był odpowiedzialny za prowadzenie porannej medytacji, która trwała 15 minut. Wielkim wydarzeniem dla tamtejszego zakładu było poświęcenie 25 listopada 1929 r. kaplicy przez księdza rektora Adama Szymańskiego w towarzystwie księży profesorów i alumnów. Odtąd nabożeństwa i modlitwy odbywały się na miejscu. Po raz pierwszy 12 stycznia 1930 r. została odprawiona *Hora sacra*²² połączona z prywatnym wystawieniem. Praktykę tę podtrzymywano w każde święto o godzinie 14.30. Śpiewano: *Niechaj będzie pochwalony*, następnie *O przynajświętsza Hostio*, *Litanie do Najświętszego Serca Pana Jezusa*, *Tantum ergo* oraz pieśń na zakończenie nabożeństwa. Na modlitwę *Anioł Pański* w dni powszednie przed obiadem wszyscy uczniowie gimnazjum udawali się na chór kościoła św. Michała. Natomiast wieczorem i w dni świąteczne alumni szli do kaplicy gimnazjalnej. W każdy piątek przez pół godziny od godziny 6.00 chłopcy wysłuchiwali konferencji prowadzonych przez ojca duchownego. Poranne i wieczorne pacierze czytali po kolei sami uczniowie²³. W roku szkolnym 1930/31 ks. Piotra Gołębiowskiego na stanowisku ojca duchownego w niższym seminarium zastąpił ks. dr Michał Łagocki, który postanowił zamienić alumnom lekturę na praktykę medytacji. Dotychczas były to *Rozmyślenia na wszystkie dni całego roku* autorstwa o. André Jeana Marie Hamona²⁴, jednakże kierownik duchowy uznał je za zbyt trudne dla chłopców. W zamian zaproponował lekturę Tomasza à Kempis *O naśladowaniu Chrystusa*²⁵. Skrócił również dotychczasowe pacierze²⁶.

Oprócz tego alumni brali aktywny udział w życiu religijnym miasta, uczestnicząc w rozmaitych uroczystościach kościelnych. Każdorazowo również wysłuchiwali pouczeń księdza rektora lub innego przełożonego z okazji rozpoczęcia lub zakończenia roku szkolnego. Analizując plan dnia niższego seminarium²⁷, można docenić, jak ważną rolę w ich życiu odgrywała modlitwa. Alumni po porannym rozmyślaniu uczestniczyli we Mszy Świętej. W dni powszednie sprawowano ją zazwyczaj w kaplicy zakładu, a w niedzielę i święta klerycy w zależności od roku udawali się do kościoła św. Michała lub do katedry. Dwa razy dziennie odmawiano modlitwę *Anioł Pański*: w południe, przed obiadem i wieczorem przed kolacją. Po obiedzie w ramach dziękczynienia nawiedzano Najświętszy Sakrament. W soboty od godziny 17.00 chłopcy mieli możliwość spowiedzi. Przed modlitwami wieczornymi obowiązywało milczenie, tzw. *silentium*. Tygodniowy układ zajęć pozwalał

²¹ ADS, KPN, k. 4.

²² Łac. „święta godzina” – wspólna chrześcijańska modlitwa liturgiczna sprawowana kilka razy w ciągu dnia.

²³ ADS, KPN, k. 7.

²⁴ A.J.M. Hamon, *Rozmyślenia na wszystkie dni roku. Do użytku kapłanów i osób świeckich*, t. 1, *Od Niedzieli Adwentu do Trójcy Świętej. Rozmyślenia o świętych*, Kraków 1913.

²⁵ Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Chrystusa cztery księgi*, Kraków 1908.

²⁶ ADS, KPN, k. 12.

²⁷ BDS, ZR, sygn. SD 16, k. 213.

alumnom wyrobić w sobie ducha modlitwy i z czasem punkty podyktowane przez plan dnia przyjąć za własne zobowiązania.

Formacja intelektualna

Prywatne Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu swoim programem odpowiadało gimnazjom państwowym typu humanistycznego. Dlatego kandydaci do tej placówki po ukończeniu klasy piątej gimnazjum państwowego lub prywatnego mieli okazać świadectwo ukończenia wcześniejszej szkoły, a także złożyć egzamin z głównych przedmiotów. Miał on charakter informacyjny, tj. rozeznanie poziomu intelektualnego i naukowego kandydatów do niższego seminarium. Niekiedy zdarzały się przypadki, gdy przyjmowano kandydata bez świadectwa ukończenia gimnazjum, pod warunkiem że pomyślnie zdał egzamin wstępny²⁸. Nauka w sandomierskim gimnazjum trwała trzy lata i kończyła się egzaminem dojrzałości. Jeden z protokołów z języka łacińskiego pozwala zobaczyć, jak wyglądała ówczesna matura.

Tab. 4. Protokół egzaminacyjny z języka łacińskiego z 28 kwietnia 1937 r.

1	Tekst Cycerona z dzieła <i>De officiis</i> pt. <i>Obowiązek wobec ojczyzny najwyższym prawem moralnym</i> . Pytanie: <i>Czy podobne postulaty etyczne były wypowiedziane przez pisarzy polskich, a jeśli tak, to przez których i w jakich sytuacjach?</i>
2	Do egzaminu przystąpili: Wacław Jędrzejewski, Piotr Książka, Józef Lipidalski, Remigiusz Bonarek
3	Egzamin trwał w godz. 8.55–11.45
4	Na egzaminie byli obecni: ks. dr Adam Szymański, ks. mgr Julian Jarzyna i ks. mgr Józef Stępień

Źródło: BDS, ZR, sygn. SD 252, k. 49.

Warto tu przypomnieć fakt, że przed początkiem działalności niższego seminarium w Sandomierzu poziom nauczania ogólnie był słaby. Także w pierwszym roku funkcjonowania zakładu w 1924 r. wyniki z przedmiotów okazały się niezadowalające. Dlatego w następnym roku funkcjonowania placówki władze szkolne starały się o podniesienie ocen, aby zachęcić kandydatów do podjęcia nauki w gimnazjum prywatnym. Zmieniono w tym celu plan dnia, aby zapewnić uczniom więcej czasu na naukę. Jak pokazują wyniki nauki uczniów klasy ósmej w roku szkolnym 1931/32, odbywało się to z dość miernym skutkiem.

²⁸ BDS, ZR, sygn. R 1092, k. 9–14.

Tab. 5. Oceny z przedmiotów uczniów klasy VIII w roku szkolnym 1931/32

Imię i nazwisko ucznia	Oceny z przedmiotu						
	Język polski	Historia	Język łaciński	Język francuski	Język niemiecki	Matematyka	Fizyka
Franciszek Bartzak	–	dost.	–	–	dobry	–	dobry
Ludwik Budziński	–dobry	–	–	–	dobry	–	+dobry
Czesław Cieślikiewicz	–	dobry	dost.	–	–	–	dost.
Juliusz Chyżewski	–	bardzo dobry	dobry	–	–	dost.	–
Henryk Denis	bardzo dobry	–	–	bardzo dobry	–	dost.	–
Czesław Dybiec	–dobry	–	–	dobry	–	–dost.	–
Bronisław Głogowski	dost.	–	–	dost.	–	dost.	–
Józef Granat	dobry	–	–	–	dobry	dost.	–
Jan Kowalczyk	+dost.	–	–	dost.	–	–dost.	–
Czesław Lewandowski	dost.	–	–dobry	–	–	dost.	–
Jan Łyczek	–	dobry	dobry	–	–	–	dost.
Jan Malinowski	dobry	–	dobry	–	–	dost.	–
Jan Miszczak	–dost.	–	–	–	dobry	dost.	–
Izydor Papier	–dost.	–	–	–	dost.	dost.	–
Antoni Rubaj	dobry	–	bardzo dobry	–	–	+dost.	–
Władysław Siewierski	dost.	–	–	–	dobry	–dobry	–

Henryk Szostak	dost.	–	dost.	–	–	dost.	–
Jan Tomaszewski	–	dobry	–	–	dobry	+dost.	–
Stanisław Walczyna	–	bardzo dobry	dobry	–	–	–	dost.
Jan Wronka	–	dobry	–	–dobry	–	+dost.	–
Średnia ocen:	3,53	4,14	3,87	3,8	3,85	3,06	3,4

Źródło: BDS, ZR, sygn. SD 253, k. 143.

Z powyższej tabeli wynika, że najlepsze oceny uczniowie uzyskali z historii. Wykładowcą tego przedmiotu był wówczas ks. Andrzej Wyrzykowski. Natomiast najslabiej uczniowie radzili sobie z przedmiotami ścisłymi: matematyką i fizyką. Nauczycielami byli Jan Otton Pill i Stanisław Sobolewski²⁹.

W sandomierskim Prywatnym Gimnazjum Kurii Diecezjalnej obowiązywał program gimnazjów państwowych typu humanistycznego³⁰. Przykładowy plan zajęć niższego seminarium w Sandomierzu przedstawia poniższa tabela.

Tab. 6. Rozkład zajęć dydaktycznych w roku szkolnym 1935/36

Dzień tygodnia	Klasa		
	VIII	VII	VI
Poniedziałek	Matematyka Język polski Historia Język łaciński Gimnastyka	Język polski Higiena Język łaciński Historia Matematyka	Język łaciński Fizyka Język niemiecki/ francuski Gimnastyka Geografia
Wtorek	Matematyka Propedeutyka filozofii Język łaciński Język niemiecki/ francuski Religia	Język łaciński Język polski Historia Fizyka Język niemiecki/ francuski	Język polski Język łaciński Język niemiecki/ francuski Historia Matematyka

²⁹ BDS, ZR, sygn. SD 16, k. 103.

³⁰ BDS, ZR, sygn. SD 252, k. 5

Środa	Język polski Łacina Fizyka Religia Język niemiecki/ francuski	Łacina Język polski Śpiew Język niemiecki/ francuski Historia	Fizyka Fizyka Język niemiecki/ francuski Historia Matematyka
Czwartek	Fizyka Język polski Łacina Propedeutyka filozofii Śpiew	Język łaciński Fizyka Fizyka Religia Matematyka	Język polski Język łaciński Religia Geografia Historia
Piątek	Fizyka Fizyka Historia Język niemiecki/ francuski Gimnastyka	Łacina Historia Gimnastyka Matematyka Język niemiecki/fran- cuski	Język polski Język łaciński Matematyka Gimnastyka Śpiew
Sobota	Matematyka Język polski Historia Propedeutyka filozofii Język niemiecki/fran- cuski	Historia Religia Język polski Język niemiecki/ francuski Fizyka	Język polski Język łaciński Język niemiecki/ francuski Historia Religia

Źródło: BDS, ZR, sygn. SD 16, k. 263.

Już z samego profilu szkoły, a także z powyższego planu zajęć wynika, że dominowały przedmioty humanistyczne, takie jak język polski czy historia. Kładziono również duży nacisk na języki obce, wśród których wykładano łacinę, język niemiecki i francuski (z dwóch ostatnich jeden do wyboru). Ze względu na cel szkoły, jakim było przygotowanie kandydatów do seminarium duchownego, nie mogło zabraknąć nauki religii³¹.

Życie codzienne

Codzienny porządek w Prywatnym Gimnazjum Męskim Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu wyznaczał plan dnia. Odgrywał on bardzo ważną rolę w życiu alumnów: normował je i nakładał pewne ramy czasowe. Wprowadzał również dyscyplinę, tak potrzebną w tego typu ośrodkach. Tak więc po określeniu jasnych zasad, wcześniej spisanych i przedstawionych młodemu chłopcom, można było później tego od nich wymagać, w myśl starożytnej sentencji *clara pacta claros faciunt amicos* („jasne układy tworzą wiernych przyjaciół”). Dzięki temu mimo żywych zapewne charakterów młodzieńców udawało się je poskramiać, ale także wyrabiać u nich ważne

³¹ BDS, ZR, sygn. SD 194, k. 3.

cechy: punktualność, odpowiedzialność i sumienność. Kronika kaplicy sandomierskiego gimnazjum ukazuje, że inny plan dnia funkcjonował w dni powszednie, kiedy to przeważały zajęcia lekcyjne, a inny w niedziele i dni świąteczne, które miały charakter bardziej modlitewny i kontemplacyjny. Poszczególne czynności w niedziele i święta, a także w dni powszednie przedstawia poniższa tabela.

Tab. 7. Porządek dzienny w Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu w latach 1929–1931

Dni powszednie		Niedziele i święta	
Godzina	Czynności	Godzina	Czynności
5.30	Pobudka	6.00	Pobudka
6.00	Msza Święta	6.30	Msza Święta
7.15	Śniadanie	8.00	Śniadanie
8.00	Rozpoczęcie zajęć lekcyjnych	10.00	Modlitwa w katedrze
12.55	Obiad	15.20	Silentium
14.10	Spacer	18.25	Kolacja
15.15	<i>Silentium</i>	19.30	<i>Silentium</i>
18.25	Kolacja	21.00	Koniec <i>silentium</i>
19.30	<i>Silentium</i>		
21.10	Pacierze wieczorne		
21.35	Zgaszenie światła		

Źródło: ADS, KPN, k. 2–3.

W roku szkolnym 1931/32 zaszła zmiana w regulaminie: wstawanie odbywało się o 5.45, w niedzielę o 6.15³². Najprawdopodobniej taki plan zajęć utrzymywał się do roku 1938, następnie uległ drobnej korekcie. Plan dnia na dni powszednie od planu na niedzielę i święta różnił się porą wstawania. Od poniedziałku do soboty uczniowie wstawali o godzinie 5.30, natomiast w dni świąteczne pół godziny później. Kolejnym punktem dnia w dni powszednie było uczestnictwo we Mszy Świętej sprawowanej z zasady w kaplicy seminarystycznej. W następnej kolejności uczniowie jedli śniadanie, po czym albo rozpoczynali zajęcia lekcyjne, albo w święta udawali się na Eucharystię do katedry sandomierskiej. Kolejno następował obiad i czas na rekreację. Później rozpoczynało się święte milczenie, czyli *silentium*. Był to czas na wewnętrzne wyciszenie oraz refleksję nad swoim postępowaniem, a także na naukę. Potem chłopcy jedli kolację. Warto nadmienić, że święte milczenie nadal trwało i kończyło się dopiero o godzinie 21.00 (niedziele i święta) albo dopiero następnego dnia po śniadaniu (dni powszednie).

³² ADS, KPN, k. 25–26.

Rozkład dnia przedstawiał się jasno i konkretnie, zaplanowano każdą chwilę, jako że priorytetem było przede wszystkim wychowanie uczniów i przygotowanie ich do odpowiedzialnego i zaradnego życia. Misją szkoły było bowiem kształcenie i takie pokierowanie życiem młodego człowieka, aby w przyszłości służył on Bogu i ojczyźnie. Celem powstania Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu było również przygotowanie duchowe i naukowe jak największej liczby chłopców, którzy mieliby w przyszłości zasilić szeregi Wyższego Seminarium Duchownego w tym mieście.

Prywatne Gimnazjum Męskie Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu było instytucją naukową o charakterze wychowawczym. Formacja kleryków oraz wypełniony grafik zajęć wymagały, ażeby ich życie codzienne i pracę naukową ujmowały pewne normy, pozwalające zrealizować cel wychowawczy i naukowy. Ks. Józef Pastuszka w swoich wspomnieniach notuje, że seminarium niższe, choć oddzielone budynkiem, programem nauczania i rodzajem wykładów, miało jednak elementy styczne z wyższym. Dzięki tym powiązaniom aż do II wojny światowej obie placówki stanowiły jedną całość. Wspólny był rektor, posiłki, nabożeństwa. Klerycy niższego seminarium nosili sutanny i brali udział w życiu wyższego. Uważani byli za kleryków na równi z innymi. Natomiast rzadkie były przypadki, by po skończeniu niższego seminarium ktoś wybierał życie świeckie. Najczęściej decydował się na wybór drogi kapłańskiej i wstąpienie do sandomierskiego wyższego seminarium³³. Stąd też niektóre wydarzenia opisywane jako dziejące się w życiu wyższego seminarium należy traktować również jako odbywające się w niższym.

Klerycy mieli zapewnione całodzienne wyżywienie składające się z trzech posiłków: śniadania, obiadu i kolacji. Na śniadanie chłopcy otrzymywali garnuszek (ćwierć litra) gotowanego mleka, tyle samo herbaty i dwa kawałki razowego żytniego, ale nie pytłowego chleba. W masło i smalec, których nie zapewniano, klerycy zaopatrywali się sami. Na obiad trzy razy w tygodniu serwowano mięso. Poniedziałek, środa, piątek i sobota były dniami bezmięsnymi. Podawano wówczas talerz zupy i porcję kaszy lub kluski okraszone tłuszczem. Za przysmak uchodziły wtedy kotlety kartoflane z sosem ogórkowym. Mięso było obecne na kleryckich stołach w różnych postaciach: podawano je jako sztukę mięsa, kotlet lub befszytk. Ponadto klerycy otrzymywali paczki żywnościowe od swoich rodzin albo indywidualnie zaopatrywali się w jedzenie na mieście. Dobrze oceniano jakość potraw: produkty były świeże, najczęściej z własnego gospodarstwa. W czasie posiłków w refektarzu był obecny wicerektor albo prefekt, który nie jadł posiłku z alumnaami, lecz przechadzał się po jadalni albo zasiadał na katedrze. Podczas obiadu i kolacji lektor wyznaczony spośród kleryków czytał fragmenty z książek naukowych lub publicystycznych, wieczorem zaś z prasy codziennej. Było to dla chłopców o tyle istotne, że nie wolno im było kupować gazet. A dzięki głośnemu czytaniu

³³ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 32.

wybranych artykułów mogli być na bieżąco z życiem kulturalnym i towarzyskim w kraju i za granicą³⁴.

Czas wolny od zajęć klerycy wykorzystywali na różne sposoby. Jako młodzież ciekawa otaczającego świata lubili odbywać wycieczki zarówno na terenie miasta, jak i poza nim. Czas na przechadzkę po mieście wyznaczał plan dnia, który przewidywał codzienny spacer od godziny 14.00 do 15.00. W niedzielę i święta zajmował on nawet do dwóch godzin. Mimo że kwestia wyznaczenia miejsca, dokąd klerycy mieli się udać, należała do prefekta, to zasadniczo nie ingerował on w tę kwestię i wybór celu wycieczki zlecał któremuś z kleryków, najczęściej dziekanowi alumnatu seminarium wyższego³⁵. Na spacerze obowiązywał strój galowy. Zakładano sutanny, płaszcze, zabierano ze sobą modne wówczas laski spacerowe. Kiedy chłopcy udawali się nadwiślański bulwar, który bardzo lubili, tworzyli długi szereg par, wzbudzając przy tym nie lada sensację, zwłaszcza u Żydów mieszkających w kamienicach okalających sandomierski rynek. Na błoniach klerycy często grali w piłkę nożną, a następnie udawali się do pobliskiej miejscowości Kamień. Jesienią, gdy obfita w sady sandomierska ziemia rodziła owoce, alumni często chodzili na przedmieścia Sandomierza, na tzw. Krakówkę, aby skosztować wyjątkowych w smaku i przepysznych śliwek. Okolica ta zapewniała również inne atrakcje, znajdowały się tam mianowicie prehistoryczne groby, a także mieszkalne półziemianki świadczące o tym, że okolica ta była zamieszkała już w III–VIII w. przed Chr. Także okoliczna miejscowość Złota nawiedzana przez kleryków ukazywała ich oczom lata dawnej świetności dzięki wykopaliskom, z których wieś ta była znana. Gdzieniedzie zdarzały się wówczas pojedyncze odkrycia dokonane przez przypadkowych ludzi. Ks. Pastuszka w swoich wspomnieniach ubolewał nad faktem, że była to doskonała okazja, by wygłosić wykład naukowy nawiązujący do tych znalezisk, jednakże nikt się wtedy tego nie podjął. Z innych miejsc, jakie alumni odwiedzali, warto przywołać miejscowość Trześń leżącą nieopodal Sandomierza (7 km), Wielowieś za Wisłą (obecnie dzielnica Tarnobrzega), a także Sobótkę (15 km)³⁶. Autor kroniki kaplicy gimnazjalnej wspomina, że 11 maja 1932 r. klerycy Prywatnego Gimnazjum Męskiego Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu wraz z opiekunami, tj. ks. Michałem Łagockim, ks. Piotrem Gołębiowskim i ks. Józefem Stępnem, udali się na wycieczkę do Kleczanowa leżącego niedaleko Sandomierza (13,5 km). Zostali gościnnie i serdecznie przyjęci przez miejscowego proboszcza. Odwiedzili stojący tam drewniany kościół, określając go jako „maleńki i ubogi”³⁷. Zwiedzając malowniczą

³⁴ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 26–27; A. Szylar, P. Tylec, *Osobliwości kuchni klasztornej i seminaryjnej, czyli o pokarmach, gotowaniu i jedzeniu w dawnych czasach (XVIII – I poł. XX w.)*, Sandomierz 2020, s. 109–115, 122–133.

³⁵ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 27.

³⁶ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 26–27.

³⁷ Drewniany kościół pw. św. Katarzyny i św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Ufundowany w 1749 r. przez ksieni klasztoru Norbertanek w Busku, Katarzynę Bobrownicką. J. Wiśniewski, *Monografia dekanatu sandomierskiego*, Radom 1915, s. 39–48.

okolice, obejrzeni również ruiny zamku, obserwując tam gromadę wystraszonych zajęcy i troszczące się o swoje młode wiewiórki. Około godziny 17.00 młodzieńcy z pieśnią *Serdeczna Matko* na ustach poczuli wracać do Sandomierza³⁸. W czasie wolnym chłopcy często udawali się pod opieką któregoś z przełożonych nad Wisłę, by zażyć wodnych kąpiel³⁹.

Prócz wyjazdów przełożeni seminarium zapewniali atrakcje chłopcom, zapraszając nietuzinkowych gości, aby klerycy mogli rozwijać swoją wiedzę i poznawać interesujących ludzi oraz ciekawostki związane z otaczającym ich światem. Dwudziestego trzeciego marca 1931 r. o godzinie 19.30 w sali teologicznej nr 39 odbył się występ hipnotyzera. Wykład teoretyczny poprzedzał sytuacje, które za chwilę miały się wydarzyć. Z uczniów gimnazjum hipnozie poddał się ówczesny proboszcz kaplicy, autor tychże wspomnień. Dając się wprowadzić w trans, przeniósł się do Jerozolimy w czasach Pana Jezusa, a także do Madery, gdzie mógł zobaczyć marszałka Piłsudskiego. Udał się również do swojego domu w Warszawie, wydawało mu się także, że prowadzi samochód. Inny uczeń, niejaki Pietruszka z klasy szóstej, także pozwolił się zahipnotyzować. Zdawało mu się, że jest sołtysem. Jak rasowy urzędnik przemawiał do swych podwładnych w języku i w formie adekwatnej do odczuwanej funkcji. Całe spotkanie z niecodziennym gościem upłynęło na różnych ciekawych opowiadaniach i śmiesznych zdarzeniach. Przeciągnęło się ono do godziny 22.30⁴⁰. W połowie października 1931 r. w Sandomierzu przebywał Leon Wyrwicz – słynny komik i monologista. Korzystając z tej okazji, ks. Szymański zaprosił go do seminarium. Na jego występie obecni byli wszyscy uczniowie szkoły. Był to wieczór pełen pozytywnych emocji, radości, serdeczności oraz łez wywołanych śmiechem.

Dwudziestego października 1931 r. w gmachu seminarium wyższego odbył się odczyt prof. Krzyżanowskiego na temat Rosji bolszewickiej pt. *W morzu łez i krwi*. Alumni pozytywnie odnieśli się do wspomnianego referatu: „świetna wymowa, gestykulacja, mimika oraz zainteresowanie przedmiotem przemowy zrobiły na audytorium ogromne wrażenie”⁴¹.

Piętnastego listopada 1931 r. w seminarium odbyła się uroczysta akademie ku czci św. Stanisława Kostki. Z tej okazji wygłoszono deklamacje, referat kleryka Jana Arcaba z wyższego seminarium, a także poprowadzono śpiewy pod batutą kleryka Tadeusza Miazgi, m.in. *Wysła burzycka* i *W murowanej piwnicy*. Po zakończeniu uroczystej akademii udano się do refektarza, gdzie w klerycy w towarzystwie profesorów oraz całego duchowieństwa sandomierskiego zjedli kolację⁴².

Jedna z akademii, o której zachowały się informacje, poświęcona ku czci papieża Piusa XI, odbyła się 12 lutego 1933 r. Przybyli goście zgromadzili się w sali

³⁸ ASD, KPN, k. 36.

³⁹ Szesnastego maja 1931 r. doszło do nieszczęśliwego wypadku, gdy kleryk Antoni Zielony utonął w Wiśle podczas kąpiel. ASD, KPN, k. 21–24.

⁴⁰ ASD, KPN, k. 20.

⁴¹ ASD, KPN, k. 29–30.

⁴² ASD, KPN, k. 32.

teologicznej seminarium wyższego. Zebrali się tam również profesorowie seminaryjni z biskupem ordynariuszem Włodzimierzem Jasińskim i sufraganiem Pawłem Kubickim na czele. Alumn Józef Nita wygłosił specjalnie na tę okazję opracowany referat. Poruszył w nim kwestię śmierci Chrystusa. Przygotowując się do prezentacji, referent czerpał wiadomości z dzieł różnych teologów, doktorów i filozofów Kościoła. Następnie alumn Stanisław Wydra przedstawił audytorium scenę z wstępu do *Quo vadis* Henryka Sienkiewicza – zamordowanie św. Piotra i św. Pawła. Hymn papieski i inne pieśni zabrzmiały dzięki chórowi seminaryjnemu, któremu przewodniczył diakon Tadeusz Miazga. Na zakończenie akademii ordynariusz sandomierski zwrócił się do księdza rektora z podziękowaniem za zorganizowanie akademii⁴³.

Dziewiętnastego marca 1933 r. obchodzono uroczystości z okazji imienin Józefa Piłsudskiego. Obchody tego święta rozpoczęto już dzień wcześniej, tzn. 18 marca, w katedrze. Był to dzień wolny od pracy i zajęć szklonych. Na nabożeństwie sprawowanym przez prefekta seminarium modlono się w intencji marszałka.

Oprócz pieszych wycieczek do pobliskich wiosek klerycy podróżowali i dalej, by wzbogacić się duchowo i kulturalnie. Od 29 maja do 1 czerwca uczniowie Sandomierskiego Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej przebywali na wycieczce w Krakowie⁴⁴.

W życie codzienne uczniów sandomierskiego gimnazjum było wpisane uczestnictwo w uroczystościach kościelnych i państwowych. Alumni reprezentowali własną szkołę, a także budowali swoją świadomość jako chrześcijan i patriotów. Jedną z ważniejszych ceremonii kościelnych, w której uczestniczyli klerycy, był pogrzeb bp. Ryksa⁴⁵. Jego następcą na stolicy biskupiej w Sandomierzu został bp Jasiński.

⁴³ ASD, KPN, k. 42, 43.

⁴⁴ Głównym organizatorem i opiekunem wycieczki do Krakowa był ksiądz wicerektor Adam Białecki. W roli opiekuna wspomagał go ks. Wyrzykowski. Klerycy zwiedzili katedrę na Wawelu i mieszczące się w niej groby polskich królów oraz wieszczów: Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego. Obejrzel również katedralny skarbiec oraz słynny dzwon Zygmunt. Oprócz tego goście z Sandomierza oglądali krakowski zamek, jego dziedziniec oraz najstarszą świątynię na ziemiach polskich pw. Świętych Feliksa i Adaukta na Wawelu. Potem alumni udali się na zwiedzanie zabytkowego miasta. Następnego dnia skierowali swe kroki do Muzeum Narodowego w Sukiennicach. Wśród wielu eksponatów największe wrażenie wywarły na nich obrazy Jana Matejki: *Kościuszko pod Raclawicami*, *Hold pruski*, *Kazanie Skargi*; Henryka Siemiradzkiego: *Pochodnie Nerona*, cykle obrazów Artura Grottgera i Józefa Chełmońskiego. Alumni odwiedzili także Muzeum Czartoryskich, gdzie również obejrzel wiele cennych zabytków, a wśród nich turecki namiot z bitwy pod Wiedniem, szablę Stefana Batorego i Jana III Sobieskiego. Klerycy odwiedzili w grodzie Kraka dom Jana Matejki pełen jego prac, a także kopalnię soli w Wieliczce. W trzecim dniu wyjazdu młodzież zwiedziła Barbakan i Bramę Floriańską oraz Kopiec Kościuszki. Pierwszego czerwca klerycy wraz z opiekunami powrócili do Sandomierza. ASD, KPN, k. 44-47.

⁴⁵ Bp Marian Ryx zmarł 1 czerwca 1930 r. w Krakowie. Datę pogrzebu wyznaczono na 5 czerwca. W tym czasie w niższym seminarium trwały egzaminy, jednak z powodu wy-

Dwunastego października 1930 r. odbył się jego ingres do katedry sandomierskiej, w którym także uczestniczyli alumni niższego seminarium. Sama uroczystość miała podniosły charakter i wypadła bardzo dobrze: pogoda dopisała, a na ulicach staro-grodu wiwatowały niezliczone tłumy wiernych⁴⁶. W uroczystość Matki Bożej Królowej Polski 3 maja 1934 r. odprawiono nabożeństwo nad Wisłą z udziałem sandomierskich alumnów. Liturgii przewodniczył ks. prałat Antoni Rewera, kazanie zaś wygłosił ks. dr Henryk Błasikiewicz. Innym ważnym dla dziejów Sandomierza wydarzeniem było uczestnictwo chłopców w poświęceniu Muzeum Diecezjalnego, które za swoją siedzibę obrało wcześniej do tego celu odremontowany Dom Długosza⁴⁷, mieszczącego się tuż przy pałacu biskupim. Uroczystościom przewodniczył bp Jasiński, były ordynariusz sandomierski, a ówczesny biskup łódzki⁴⁸.

To tylko niektóre z uroczystości i wydarzeń, w jakich brali udział uczniowie Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu. Inne ważniejsze daty

jątkowej sytuacji zostały one wstrzymane. Drugiego czerwca powrócił z wizytacji bp Kubicki, a dzień później rozesłano do wszystkich biskupów i władz depeze informujące o zaplanowanych uroczystościach pogrzebowych. Alumni seminarium wyższego opuścili swoje pokoje, by zrobić miejsce dla przyjezdnych. Do Sandomierza przybył bp Edward Komar, bp Anatol Nowak, bp Stanisław Okoniewski. O godzinie 6.30 księża, alumni i zaproszeni goście udali się do katedry. Kronikarz wspomina, że była pięknie przystrojona, okna zaś zasłonięte były krepą. Stamtąd wszyscy procesjonalnie udali się w kierunku mostu. Droga była udekorowana zielenią i zasłana jedliną. W ekspresie brali udział uczniowie wszystkich szkół, wojsko i inne organizacje, a także orkiestra. O godzinie 19.00 przyjechał samochód z trumną. Kondukt żałobny przechodził ulicą Zamkową, Rynkiem i Panny Maryi. Do katedry dotarto o godzinie 20.30. Przy pałacu biskupim do orszaku dołączył kard. Aleksander Kakowski oraz bp Antoni Julian Nowowiejski. W świątyni alumni odśpiewali nieszpory, w czasie których na uroczystości pogrzebowe dotarł bp Karol Radoński oraz prezydent Warszawy Zygmunt Słomiński. Kazanie wygłosił ks. Wyrzykowski. Na pogrzebie obecnych było wielu gości duchownych i świeckich. Całość liturgii poświęconej zmarłemu bp. Ryksowi zakończyła się o godzinie 22.30. Nazajutrz, 5 czerwca, o godz. 7.45 młodzież seminaryjna udała się do katedry, gdzie odśpiewała *Officium defunctorum*, w tym czasie biskupi sprawowali Msze Święte. Gdy kard. Kakowski skończył Eucharystię, klerycy udali się na chór. Bp Nowowiejski o godz. 10.00 rozpoczął celebrację uroczystej sumy, podczas której alumni śpiewali mszę żałobną. Na tej Mszy Świętej obecnych było wielu biskupów z kard. Kakowskim na czele. Zjawili się także wysoko postawieni przedstawiciele władz państwowych, wojewódzkich i wojskowych, a także szambelan papieski. Kapłanów obecnych na uroczystości było około 300, prócz nich wiele organizacji i instytucji. Orkiestra grała *Marsza żałobnego*. Po zakończonej Mszy Świętej trumnę z ciałem bp. Ryksa złożono w krypcie sandomierskiej katedry. Uroczystości zakończyły się obiadem dla gości w budynku Wyższego Seminarium Duchownego. ASD, KPN, k. 9–12; P. Tylec, *Bp Marian Ryx (1853–1930), Ordynariusz Sandomierski*, Sandomierz 2020, s. 105–108.

⁴⁶ ASD, KPN, k. 14.

⁴⁷ U. Stępień, A. Sarwa, *Dom Długosza. Muzeum Diecezjalne*, Sandomierz 2008, s. 3.

⁴⁸ ASD, KPN, k. 92.

z życia alumnów niższego seminarium w roku szkolnym 1928/1929 przedstawia poniższa tabela.

Tab. 8. Ważniejsze wydarzenia z życia alumnów w roku szkolnym 1928/1929

Data	Wydarzenie
1 września 1928 r.	Przyjazd z wakacji
22 września	Dzień Dziecka
26 września	Wycieczka do Obrazowa
16 października	Wykład prof. Żurawskiego w gimnazjum o wykopaliskach w Złotej
5 listopada	Spacer do nowego mostu kolejowego. Powrót o godz. 18.00
6–10 listopada	Rekolekcje
10 listopada	Oblóczyny
11 listopada	Obchód 10-lecia niepodległości Polski. Alumni byli obecni na defiladzie
18 listopada	Akademia ku czci św. Stanisława Kostki
26 listopada	Akademia misyjna w gimnazjum
7 grudnia	Koniec lekcji przed egzaminami półrocznymi w seminarium wyższym
22 grudnia	Wyjazd na święta
5 stycznia 1929 r.	Przyjazd z przerwy świątecznej
9 stycznia	Przedstawienie w gimnazjum: <i>Jaselka</i> Lucjana Rydla
25 stycznia	W kinie film <i>Św. Franciszek z Asyżu</i>
1 lutego	Nabożeństwo w katedrze o godz. 9.00 z racji imienin Prezydenta RP Ignacego Mościckiego
12 lutego	Nabożeństwo o godz. 9.00, wieczorem Akademia Papieska
16 lutego	Rekolekcje przed subdiakonatem
23 lutego	Święcenia subdiakonu
7 marca	Akademia ku czci św. Tomasza z Akwinu
12 marca	Rekolekcje przed diakonatem
16 marca	Święcenia diakonu
19 marca	Wyjście VII i VIII klasy do katedry z okazji imienin Józefa Piłsudskiego, pierwszego Marszałka Polski
28 marca	Wyjazd na święta Wielkiejnocy
8 kwietnia	Przyjazd ze świąt
24 kwietnia	Obraz w kinie <i>Dorobek 10-lecia niepodległości Polski</i>
25 kwietnia	Koniec lekcji dla diakonów
30 kwietnia	Koniec lekcji dla klasy VIII
3 maja	Rocznica Konstytucji 3 Maja, alumni byli obecni na defiladzie

6 maja	Egzamin maturalny pisemny
9 maja	Alumni byli w kinie na <i>Panu Tadeuszu</i>
18 maja	Zwiedzanie wystawy okręgowej
28 maja	Spacer do Galicji do godz. 9.00
29 maja	Koniec wykładów w seminarium wyższym
6 czerwca	Egzamin maturalny ustny
22 czerwca	Zakończenie roku szkolnego 1928/1929
5 lipca	Wycieczka na Powszechną Wystawę Krajową do Poznania

Źródło: BDS, ZR, sygn. SD 253, k. 210.

Poza uczestnictwem w wielorakich obchodach, zarówno kościelnych, jak i państwowych, klerycy niższego seminarium spędzali wolny czas, angażując się w życie społeczne wspólnoty przez czynny udział w różnorodnych bractwach tematycznych. Na podstawie materiałów źródłowych można wymienić następujące koła zainteresowań⁴⁹: Koło Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej⁵⁰ (LOPP), Szkolne Koło Ligi Morskiej i Kolonialnej⁵¹ (LMiK), Koleżeńskie Stowarzyszenie Spółdzielcze „Nasz Sklep”, Sodalicja Mariańska⁵², Koło Misyjne, Bratnia Pomoc⁵³, kółko gier i zabaw, a także drużyna harcerska⁵⁴.

⁴⁹ BDS, ZR, sygn. SD 252, k. 33–34.

⁵⁰ Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej – organizacja społeczna powstała w 1928 r. z połączenia Ligi Obrony Powietrznej Państwa (1923) i Towarzystwa Obrony Przeciwgazowej (1924). Popierała rozwój polskiego lotnictwa i przygotowywała ludność cywilną do obrony przeciwlotniczo-gazowej. Organizacja wspierała finansowo budowę lotnisk, Instytutu Aerodynamicznego Politechniki Warszawskiej, Instytut Techniki Szybownictwa. Prowadziła 24 szkoły szybowcowe, pięć szkół pilotów, 266 modelarni (1937), w których pracowało 1500 instruktorów. Wydawała także kilka czasopism, m.in. „Lot Polski”, „Skrzydlatą Polskę”. Prezesem LOPP był od 1929 r. gen. Leon Berbecki. Organizacja działała do 1939 r. *Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej*, w: *Wielka encyklopedia PWN*, t. 15, Warszawa 2003, s. 557.

⁵¹ Liga Morska i Kolonialna – organizacja społeczna założona w 1918 r. przez Stowarzyszenie Pracowników na polu Rozwoju Żegluga „Bandera Polska”. Miała na celu popularyzowanie zagadnień związanych z morzem i żeglugą. Od 1981 r. działa jako Liga Morska. *Liga Morska i Kolonialna*, w: *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 15, dz. cyt., s. 557.

⁵² Były to katolickie stowarzyszenie religijne założone przez Towarzystwo Jezusowe w 1593 r., mające na celu propagowanie kultu maryjnego. *Sodalicja Mariańska*, w: *Wielka encyklopedia PWN*, t. 25, Warszawa 2004, s. 323.

⁵³ Stowarzyszenie „Bratnia Pomoc” miało na celu organizowanie i niesienie wzajemnej pomocy materialnej, a także troskę o zapewnienie jej działaczom rozrywek kulturalnych. J. Kamiński, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa „Bratnia Pomoc” Studentów Uniwersytetu Warszawskiego za rok 1933/34*, Warszawa 1934, s. 64.

⁵⁴ Drużyna Harcerska im. ks. Ignacego Skorupki działała przy niższym seminarium w Sandomierzu od 1932 r. Pierwszym jej drużynowym był ks. prof. Marian Nowakowski.

Zakończenie

W latach 1928–1938 w niższym seminarium duchownym w Sandomierzu naukę podjęło łącznie 167 uczniów. W tym okresie można zauważyć wyraźną tendencję spadkową liczby alumnów. Do omawianej placówki zgłaszali się kandydaci wywodzący się głównie ze stanu włościańskiego, którzy pochodzili przeważnie z terenów ówczesnej diecezji sandomierskiej.

Prywatne Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu jako szkoła przygotowująca przyszłych kandydatów do kapłaństwa duży nacisk kładła na formację duchową. Zgodnie z tym profilem program zakładu przewidywał jesienne i wielkopostne rekolekcje, dni skupienia, codzienną medytację oraz konferencje ascetyczne. Modlitewnemu skupieniu pomagało tzw. milczenie religijne. Uczniowie brali także udział w uroczystościach kościelnych na terenie Sandomierza.

Placówka swoim programem odpowiadała gimnazjom państwowym typu humanistycznego. Nauka obejmowała sześć semestrów (trzy lata). Zwieńczeniem edukacji był egzamin maturalny, po którym alumni mogli ubiegać się o przyjęcie do Wyższego Seminarium Duchownego lub wybrać inny kierunek studiów. Zajęcia w omawianej szkole odbywały się od poniedziałku do soboty z wyjątkiem świąt i uroczystości kościelnych oraz państwowych. Nauczano przedmiotów typowych dla szkół o profilu humanistycznych, tj. historii i języka polskiego. Nie pomijano również innych przedmiotów, m.in. matematyki czy fizyki. Odpowiednią kondycję fizyczną i dobre zdrowie zapewniała gimnastyka.

Obowiązki dnia codziennego regulował regulamin oraz plan dnia. Każda godzina w niższym seminarium była szczegółowo zaplanowana. W planie dnia ważne miejsce zajmowała nauka oraz modlitwa będąca fundamentem formacji. Oprócz uczestnictwa w zajęciach uczniowie mieli także możliwość wypoczynku, wycieczek i innych form rozrywki. Tak szczegółowo opracowany plan formacji miał na celu wyrobienie w przyszłych adeptach do kapłaństwa postawy sumienności i odpowiedzialności. Dobremu wykorzystaniu czasu sprzyjały także koła zainteresowań o charakterze naukowym, modlitewnym i społecznym. Do zleconych im zadań uczniowie podchodzili z dbałością i obowiązkowością, gorliwie wypełniając wyznaczone im funkcje. Były one zróżnicowane i obejmowały różne sfery życia. Funkcyjni zajmowali się m.in. kaplicą seminaryjną, biblioteką i sprawami organizacyjnymi w alumnacie.

Osiemnastego stycznia 1935 r. funkcję tę objął alumn seminarium wyższego, Stanisław Kotowski. BDS, ZR, sygn. SD 255, k. 67.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezji Sandomierskiej

Kronika kaplicy seminaryjnej [Prywatnego Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu] (1929–1939), b. sygn.

Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu

Zespół Rękopisów

Akta Drużyny Harcerskiej im. ks. Ignacego Skorupki przy Mniejszym Seminarium Duchownym w Sandomierzu z lat 1932–1936, sygn. SD 255.

Akta Prywatnego Gimnazjum Męskiego Kurii Diecezjalnej, a od 1938 r. Prywatnego Liceum Klasycznego Męskiego Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu z lat 1935–1940, sygn. G 1092.

Akta Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Akta osób należących do zwierzchności i Służby Seminarium, sygn. SD 16.

Niższe Seminarium Duchowne w Sandomierzu – korespondencja z władzami państwowymi, sygn. SD 253.

Niższe Seminarium Duchowne w Sandomierzu – pisma, protokoły, sprawozdania, sygn. SD 252.

Ks. Józef Pastuszka, Wspomnienia o Seminarium Sandomierskim z lat 1912–1914, sygn. R 2116/1.

Ks. Józef Pastuszka, Wspomnienia o sandomierskim Seminarium Duchownym w latach 1921–1930, sygn. G 2116/2.

Źródło drukowane

Kamiński J., *Towarzystwo „Bratnia Pomoc” Studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Sprawozdanie za rok 1933/34*, Warszawa 1934.

Opracowania

Białousz W., *Collegium Gostomianum. Dzieje szkoły jezuickiej w latach 1602–1773*, t. 1, Sandomierz 2002.

Hamon A.J.M., *Rozmyślenia na wszystkie dni roku. Do użytku kapłanów i osób świeckich*, t. 1, *Od Niedzieli Adwentu do Trójcy Świętej. Rozmyślenia o świętych*, Kraków 1913.

Kotkowski S., *Seminarium Duchowne w Sandomierzu w latach 1820–1926*, oprac. i przygotowała do druku H.I. Szumił, Sandomierz 2010.

Krzos B., *Przewodnik po dziejach diecezji sandomierskiej*, Sandomierz 2018.

Liga Morska i Kolonialna, w: *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 15, Warszawa 2003, s. 557.

- Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej*, w: *Wielka encyklopedia PWN*, t. 15, Warszawa 2003, s. 557.
- Orczyk A., *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych od XVI do połowy XX wieku*, Sandomierz 2017.
- Sławiński P., *Collegium Gostomianum. Szkolnictwo średnie w Sandomierzu w latach 1915–1944*, t. 3, Sandomierz 2002.
- Sodaliczka Mariańska*, w: *Wielka encyklopedia PWN*, t. 25, Warszawa 2004, s. 323.
- Stanaszek B., *Diecezja sandomierska 1818–2018. Tradycje historyczne*, Sandomierz 2018.
- Stanaszek B., *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918–1939*, Lublin 1999.
- Stanaszek B., *Likwidacja Niższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu w czasach stalinowskich*, „Zeszyty Sandomierskie” (2003), nr 17, s. 28–33.
- Stępień U., Sarwa A., *Dom Długosza. Muzeum Diecezjalne*, Sandomierz 2008.
- Szylar A., Tylec P., *Osobliwości kuchni klasztornej i seminarialnej, czyli o pokarmach, gotowaniu i jedzeniu w dawnych czasach (XVIII – I poł. XX w.)*, Sandomierz 2020.
- Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Chrystusa cztery księgi*, Kraków 1908.
- Tylec P., *Bp Marian Ryx (1853–1930), Ordynariusz Sandomierski*, Sandomierz 2020.
- Tylec P., *Sandomierskie Seminarium Duchowne w fotografii (1904–1945)*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 108 (2015), nr 9–10, s. 583–594.
- Wiśniewski J., *Monografia dekanatu sandomierskiego*, Radom 1915.
- Wójcik W., *Ks. Adam Szymański (1880–1956)*, „Studia Sandomierskie” 2 (1981), s. 310–338.

Abstrakt

Formacja i życie codzienne kleryków niższego seminarium duchownego w Sandomierzu w latach 1928–1938

W formacji kandydatów do kapłaństwa niezwykle ważną rolę odgrywają seminaria duchowne. To one poprzez formację duchową i intelektualną przygotowują młodych mężczyzn do samodzielnej pracy duszpasterskiej. W połowie XIX w. zaczęły powstawać również tzw. niższe seminaria duchowne. Przyjmowano do nich uczniów, którzy wyrażali pragnienie rozpoczęcia wcześniejszej formacji do stanu duchownego. Poza tym szkoły te wyrównywały poziom intelektualny przyszłych alumnów. Takie seminarium założono również w Sandomierzu w 1924 r. Cztery lata później uzyskało ono status szkoły średniej o nazwie Prywatne Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie metod formacji oraz życia codziennego alumnów sandomierskiego niższego seminarium duchownego

w latach 1928–1938. Wykorzystano w tym celu materiały źródłowe z Archiwum Diecezji Sandomierskiej oraz Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu. Temat opracowano w czterech częściach: liczba, pochodzenie i struktura wiekowa kleryków; ich funkcje i obowiązki; kwestie formacji duchowej i intelektualnej, a także sprawy życia codziennego. Artykuł poszerza stan badań nad historią diecezji sandomierskiej, kwestiami formacji kandydatów do kapłaństwa, jak również dziejami szkolnictwa sandomierskiego.

Słowa kluczowe: Sandomierz, diecezja sandomierska, niższe seminarium duchowne, Prywatne Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu

Abstract

Formation and Daily Life of the Seminarians of the Lower Seminary in Sandomierz from 1928-1938

In the formation of candidates for the priesthood, seminaries have an extremely important place. They prepare young men for independent pastoral work through spiritual and intellectual formation. In the mid-19th century, so-called “lower seminaries” began to be established. They accepted students who expressed a desire to begin early formation for the clerical state. In addition, these schools balanced the intellectual level of future alumni. One such seminary was also established in Sandomierz in 1924. And four years later it was given the status of a middle school called the Private Gymnasium of the Diocesan Curia in Sandomierz. The purpose of this article is to show the ways of formation and daily life of the students of this lower seminary from 1928-1938. Source materials from the Sandomierz Diocese Archives and the Sandomierz Diocesan Library were used. The topic is presented in four parts: the number, origin and age structure of clerics, their functions and duties, issues of spiritual and intellectual formation, and matters of daily life. The article broadens the state of research on the history of the Sandomierz diocese, the issues of formation of candidates for the priesthood, as well as the history of Sandomierz education.

Keywords: Sandomierz, Sandomierz diocese, lower seminary, Private Gymnasium of the Diocesan Curia in Sandomierz

